

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абраменкова В.В. Социальная психология детства в контексте развития отношений ребенка в мире / В.В. Абраменкова // Вопросы психологии. – 2002. – № 1. – С. 3-16.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Підручник. – К.:Либідь, 2008. – 848 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори.: В 5-ти т. – К., 1976-1977.
4. Харламов И.Ф. Нравственное воспитание школьников. – М., 1983.

УДК 37.035.6

М.Д. Зубалій

ФОРМИ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Розкриваються форми військово-патріотичного виховання учнівської молоді.

The forms of schoolchildren's military and patriotic upbringing are lighted out.

Постановка проблеми. Вивчення автобіографічних даних В.О. Сухомлинського засвідчує, що в липні 1941 р. він був призваний до лав Червоної Армії. Спочатку вчився на військово-політичних курсах у Москві, де одержав військове звання молодшого політрука, а з вересня 1941 р. він – політрук роти у діючій армії. 9 лютого 1942 р. в бою за село Клепінине під Ржевом Калінінської області був тяжко поранений і понад чотири місяці лікувався в евакогоспіталях. З червня 1942 р. до березня 1944 р. працював директором середньої школи і вчителем російської мови та літератури в селищі Ува Удмуртської АРСР. З весни 1944 р. до 1948 р. очолював відділ народної освіти Онупфіївського району Кіровоградської області й за сумісництвом викладав у школі. Працюючи на цих посадах, він – активний учасник Великої Вітчизняної війни – багато уваги приділяв військово-патріотичному вихованню підростаючого покоління. Різні форми цього виховання він упроваджував і у виховний процес Павлівської середньої школи, якою керував 23 роки. Цей період, як відомо, був найпліднішим у його практичній, науковій та літературно-публіцистичній діяльності.

Метою статті є вивчення і аналіз класифікації форм військово-патріотичного виховання учнів у творчості В.О.Сухомлинського.

Результати дослідження. Вивчення і аналіз педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського показують, що ним була створена і впроваджена в практику роботи педагогічного колективу Павлівської середньої школи ефективна для того часу система форм військово-патріотичного виховання учнів різних класів, яка ґрунтувалась на передовій педагогічній думці й узагальненому досвіді роботи загальноосвітніх шкіл. Ця система включала: виховання учнівської молоді на образах людей, які віддали життя за торжество праці, істини й щастя майбутніх поколінь; виховання в учнів поваги до матерів, які виростили героїв, що пожертвували своїм життям в ім'я свободи й незалежності Вітчизни; уявні подорожі учнів до місць тих святинь, де героїчне минуле переплітається з трагічним; розповіді учням про героїчні подвиги учасників бойових дій у грізні роки Великої Вітчизняної війни; проведення в класах обрядів, заснованих на високій патріотичній ідеї, у якій через красу розкривається велич героїзму і подвигу в ім'я Вітчизни; створення в кожному класі куточка бойової слави земляків; створення кожним учнем своєї історичної бібліотеки з набором книг про героїчне минуле Вітчизни та її вірних синів і дочок; догляд за могилами і пам'ятниками загиблих воїнів у роки Великої Вітчизняної війни; проведення біля місць захоронення загиблих воїнів урочистих зібрань та виховних заходів; встановлення дружніх стосунків з рідними загиблих на фронті воїнів; створення у виховній діяльності з учнями підліткового віку умов, у яких би вони могли проявити і утвердити в собі фізичну і духовну стійкість; читання школярами творів про полководців, подвиги героїв, самовідданість і безстрашність, сміливість і мужність людей, їх героїчну боротьбу за свободу

і незалежність Батьківщини; проведення походів місцями бойової слави українського народу; створення програм проведення бесід про героїчні подвиги воїнів, які пробуджують в учнів захоплення громадською красою, доблестю, величчю і самопожертвуванням в ім'я Батьківщини; проведення зустрічей з учасниками Великої Вітчизняної війни; організація і проведення з учнями зимових і літніх військових ігор з тривалими переходами й спорудженням різноманітних укріплень; ведення рукописного журналу “Наші земляки в роки Великої Вітчизняної війни”; посадка учнями дерев у “Саду Героїв”, закладеного на території колишнього табору для військовополонених, створеного фашистами на місці вирубаного колгоспного саду; створення сільського пантеону – галереї портретів героїв-односельчан, що полягли за свободу і незалежність Батьківщини; створення в школі “Кімнати слави і скорботи”; відвідування учнями сімей загиблих воїнів у роки Великої Вітчизняної війни; відзначення в школі днів пам'яті загиблих воїнів; покладання квітів на могилу Невідомого героя та до братської могили в день визволення с. Павлиш від фашистських окупантів; створення в Павлишській середній школі хрестоматії моральних цінностей – описів подвигів, що їх здійснили люди, вірні своїй Батьківщині; проведення в класах диспутів на патріотичні теми; проведення з учнями екскурсій на місця бойових подій; збереження в сім'ях фронтних листів, фотокарток, орденів і медалей тих членів родини, які героїчно загинули на фронті; проведення в сім'ях розповідей про бойові подвиги батька, брата або сестри, які становлять славу і честь сім'ї і є одним з глибоких джерел виховання патріотизму; створення в школі “Кімнати думки” для зібрання найрозумніших і найкращих книжок, у тому числі й про видатних борців за свободу і щастя українського народу, про мужність і непохитність людей, які прийняли муки і смерть, але не зреклися істини; проведення виховних уроків у школі про святині Вітчизни та ін. [7].

Як бачимо, система військово-патріотичного виховання учнів, створена В.О. Сухомлинським, включала одиночні, групові й колективні форми, які згруповані в оригінальну класифікацію форм військово-патріотичного виховання (див. схему 1).

Провідне місце у своїй системі військово-патріотичного виховання учнів В.О. Сухомлинський відводив військовим іграм, які починали проводити у Павлишській середній школі з IV класу. Вони організовувалися щорічно і влітку, і взимку. Їх мета – розвивати в учнів витривалість, уміння долати труднощі й зневажати розслабленість. Для VI – VII і VIII – IX класів військові ігри розроблялися так, щоб під час їх проведення учні протягом цілого дня перебували на свіжому повітрі, здійснювали далекі переходи, готували в польових умовах їжу, грали у військові ігри й активно відпочивали. Згідно умов цих військових ігор розмічали місцевість, споруджували різноманітні укріплення й спостережні пункти, з яких вели спостереження за гравцями іншої команди.

Велику виховну силу військових ігор В.О. Сухомлинський вбачав у тому, що учасники проявляли активність не заради похвали й нагород, а з внутрішньої потреби бути сильним, мужнім, витривалим і благородним. Умовність обставин, за яких спеціально створюються труднощі й перешкоди, в уяві учнів під час проведення військової гри вона зникає і сприймається як реальність. Він рекомендував, щоб в усіх загальноосвітніх школах обов'язково проводили на природі під час канікул різноманітні військові ігри, які потребують від учнів великого напруження духовних і фізичних сил. “Ніде так не розкривається моральна суть особистості, ніде так людина не заявляє голосно перед товаришами про своє душевне єство, як у військовій грі” [3: 559], –відмічав великий педагог. “Ніде з такою виразністю не переживаються почуття честі, як в умовах боротьби за перемогу колективу, а військова гра завжди є саме такою боротьбою” [3: 559].

“Особливо велике виховне значення, вказував В.О. Сухомлинський, мають походи по місцях бойової слави старших поколінь” [3: 463]. Вони дають неоціненні знання про мужність борців за свободу і незалежність нашої Батьківщини, збережені в переказах, документах і пам'яті живих учасників бойових подій. Такі походи в Павлишській середній школі директор організував щороку після закінчення шкільних занять, під час літніх канікул. Причому в походи вирушав увесь колектив школи, від I до IX класів. У цих походах

відбувалося не просто вивчення рідного краю, а йшло поступове ідейне збагачення учнівського колективу. Під час зустрічей з людьми, відзначав Василь Олександрович, перед нами відкривався світ людської мужності, героїзму, самопожертви. Враження від походів місцями бойової слави насичувало учнів почуттям захоплення, подивом героїзму. Ці почуття розкривали дитячі серця й по краплинах вносили в душі школярів те, що називається ідейною зрілістю, дорослістю. Захоплення героїчними подвигами старших поколінь створювало той духовний стан, коли учні прагнули у власному житті героїзувати свою поведінку, що відповідає моральним нормам патріота, борця за утвердження слави й могутності рідної Вітчизни. Приклади мужності й вірність громадянському обов'язку, почуті в поході під час зустрічей з учасниками Великої Вітчизняної війни, так зворушили п'ятикласників, відмічав директор школи, що вони вирішили щороку вирощувати червоні троянди спеціально для того, щоб у день свята Перемоги класти їх до портретів загиблих героїв.

Схема 1.

**Класифікація форм військово-патріотичного виховання учнівської молоді
(за В.О. Сухомлинським)**

Форми військово-патріотичного виховання

Одиночні форми військово-патріотичного виховання:	Групові форми військово-патріотичного виховання:	Колективні форми військово-патріотичного виховання:
<p>створення кожним учнем історичної бібліотеки з набором книжок про героїчне; читання школярем творів про подвиги героїв; підготовка учня до походів місцями бойової слави українського народу; підготовка школяра до військової гри; ведення рукописного журналу "Наші земляки в роки Великої Вітчизняної війни"; посадка учнем дерева у "Саду Героїв"; покладання квітів до братської могили; підготовка учнем експонату до "Кімнати слави і скорботи"; підготовка учнем опису подвигу земляка до хрестоматії моральних цінностей.</p>	<p>уявні подорожі учнів до місць героїчних святинь; догляд за могилами і пам'ятниками загиблих воїнів; установлення дружніх стосунків з рідними загиблих воїнів; проведення походів місцями бойової слави українського народу; проведення екскурсій на місця бойових подій; проведення зустрічей з учасниками Великої Вітчизняної війни; створення програм проведення бесід про героїчне; відвідування учнями сімей загиблих воїнів; проведення в класі диспутів на патріотичну тему; проведення в сім'ях розповідей про бойові подвиги батька, брата або сестри.</p>	<p>створення в класах куточків бойової слави земляків; розповіді учням про героїчні подвиги учасників бойових дій; проведення в класі обрядів, заснованих на патріотичній ідеї; проведення біля місць захоронення загиблих воїнів виховних заходів; проведення військових ігор; створення в класі хрестоматії моральних цінностей – описів подвигів героїв; створення сільського пантеону-галереї портретів героїв-односельчан; створення в школі "Кімнати слави і скорботи"; відзначення в школі днів пам'яті загиблих воїнів.</p>

Ефективною формою військово-патріотичного виховання в школі В.О. Сухомлинського були куточки бойової слави земляків, які створювалися учнями в кожному класі. Під портретами воїнів, що полягли в боях за Батьківщину, були написані

звернення до шкільної молоді. Велике виховне значення цих звернень Василь Олександрович вбачав у тому, щоб до кожного вихованця школи прийшов час роздумів, коли він, прочитавши звернені до нього слова, вдумався в їхній зміст, замислився над своєю долею й переживав над тим, як виконати в майбутньому свій патріотичний обов'язок під час служби в армії та інших умовах. Це почуття буде пронизувати все, про що учні дізнаються в своїй школі, під час вивчення загальноосвітніх предметів, що відкривається перед ними у словах учителів і в книжках. Так в учнів буде поступово формуватися патріотична свідомість, справжня любов до своїх земляків, своєї землі, Батьківщини, причому такої, якою її створили й утвердили старші покоління, якою вона вийшла з жорстокої боротьби в роки ворожих навал. А згодом справжня любов переросте в бачення того, що треба зробити, щоб Вітчизна стала ще могутнішою, розвинутішою й щасливішою.

Складовою частиною військово-патріотичного виховання учнів Павлівської середньої школи були розповіді про воїнів-героїв, які полягли за свободу і незалежність Батьківщини. В.О. Сухомлинський вважав, що немає “нічого прекраснішого і величнішого, ніж героїчний подвиг в ім'я Вітчизни” [3: 145]. У зв'язку з цим усе, що пов'язане з пам'яттю про героїчні подвиги, мужність, самопожертву, в його школі було прийняте естетикою переживань, діяльності, творчості. “Місце героїчного подвигу, де пролилась кров в ім'я вашого щастя, діти, – священне місце” [3: 145]. Ця думка прищеплювалась учням з перших днів перебування в школі. Тому в Павлівці стало традицією, що до цього місця приходив кожний юнак з матір'ю перед тим, як іти на військову службу. Звідси бере він жменю рідної землі й несе її з собою “як символ рідного і найдорожчого” [3: 145]. Заснований на високій патріотичній ідеї обряд, в якому духовна краса втілює велич героїзму й викликає хвилюючі естетичні переживання, що підносять почуття честі і гідності на високий рівень. У результаті виникає “трепетання серця” перед прекрасним і піднесеним обрядом, який є духовною енергією самовиховання – найвищою формою формування в учнівській молоді самостійності [7].

Великого значення у військово-патріотичному вихованні надав В.О. Сухомлинський практичній діяльності учнів, яка несе в собі високий соціальний зміст. Такою в Павлівській середній школі була діяльність учнівського колективу зі створення “Саду Героїв”. Це живий пам'ятник слави, створений учнівським колективом на місці, де під час фашистської окупації в 1941 році фашисти вирубали колгоспний сад і на його місці розмістили табір військовополонених, в якому сталася трагедія, сповнена героїзму і самопожертви. Після визволення села школярі очистили пустир й посадили 400 дубів – живих пам'ятників тим, хто віддав життя в ім'я врятування своїх товаришів. Тут через кілька років нове покоління посадило свої дуби. Згодом стало традицією під час урочистих подій учнями школи саджати в “Саду Героїв” нові дуби. На цьому священному місці завжди панує тиша. Тут не можна бігати, гратися, кричати, – тут можна лише милуватися красою природи, відпочивати, читати. Сюди приходять рідні, батьки яких загинули в роки Великої Вітчизняної війни. З покоління в покоління в “Саду Героїв” передається розповідь про героїв, які зберегли для нашого народу сонце, квіти, вільну працю.

Таким чином, вивчення і аналіз літературних і архівних джерел засвідчують, що важливою складовою частиною військово-патріотичної роботи в кожній загальноосвітній школі, вважав В.О. Сухомлинський, має бути виховання в учнів мужності, яка “складається з найменших крупинок, єдність і нерозривність яких і становить силу духу” [3: 151]. У багаторічній практиці Павлівської середньої школи склалися такі закони виховання в учнів мужності: 1. Мужнім і безстрашним стає лише той, хто з дитинства навчився дорожити своєю громадянською гідністю. 2. Мужність вимагає того, щоб духовні сили в людині завжди були незмірно більшими за сили фізичні – це основа безстрашності, хоробрості, безбоязності. 3. Виховання мужності – це виховання волі до перемоги над труднощами, подолання перешкод у складних, часом драматичних ситуаціях. До активних вольових зусиль необхідно спонукати вихованців повсякденно, тактовно й доброзичливо. 4. Мужнім є той, хто в роки дитинства, отрочтва і ранньої юності здійснив доблесний вчинок, суть якого

виражається в злеті духу, в напруженні творчих сил. Доблесний вчинок – це сама суть панування духу над тілом, це дія, насичена громадянською одухотвореністю. 5. Мужність формується там, де молода людина вчиться пробуджувати в собі почуття гнівної нетерпимості до негідного, негативного, зла, малодушності, підлості й байдужості. 6. Виховання мужності – це також формування уміння панувати силою духу над слабостями тіла. Сила людської волі безмежна: занепад же духу у важкій життєвій ситуації може призвести до поразки, загибелі; в боротьбі з ворогом можуть виникнути такі обставини, коли єдиною зброєю людини залишається сила духу, волі, і, якщо вона зуміє скористатися цією зброєю, вона непереможна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базилевич Н.Г. Проблеми патріотичного виховання молодших школярів в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського / Н.Г. Базилевич // Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1982. – 16 с.
2. Кіндрат В.К. Проблема патріотичного виховання підлітків у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського / В.К. Кіндрат // Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1998. – 190 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1. – С. 557.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.1. – С. 463.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.1. – С. 145.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1. – С. 151.
7. Сухомлинський В.О. Про воєнно-патріотичне виховання: Доповідь на засіданні педагогічної ради школи від 16. 09. 1968 р. – Протокол № 2. – Спр. ЛВ 13011.

УДК 371.14: 37.03

А.М. Зубко, О.В. Стребна

ПЕДАГОГІЧНА АКСЕОЛОГІЯ В.СУХОМЛИНСЬКОГО І КОНЦЕПЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

У статті проаналізовано засадничі принципи громадянського виховання у спадщині В.Сухомлинського через його науково-педагогічні праці і надбання директорської діяльності під кутом зору потреб, завдань нинішньої української освіти та суспільства.

The article analyses the principles of civic education in the activity of V.Sukhomlinski through his scientific and pedagogical works and his director's management under the angle of view of tasks of contemporary ukrainian education and society.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що педагогічна творчість В.Сухомлинського відбувалася у другій половині ХХ століття, проте чимало його стратегічних ідей, концепцій залишаються актуальними й на початку ХХІ століття. Серед таких ідей – формування особистості, вихованої у річищі демократичних принципів та цінностей, що цілковито співвідноситься з концепцією громадянського виховання і знайшло своє продовження в базових державних документах.

Національною доктриною розвитку освіти України ХХІ століття передбачено, що сучасний освітній процес має бути спрямований на втілення в життя української національної ідеї, виховання громадянина і патріота України, прищеплення любові до української мови і культури, поваги до народних традицій [3]. Фактично у Національній доктрині сформульовано мету розвитку громадянської свідомості й культури, що має здійснюватися на всіх щаблях загальної і вищої освіти. Науковці справедливо підкреслюють, що сутність громадянського виховання – «формування гармонійно розвинені особистості, які спроможні органічно поєднувати свої права й інтереси з правами та інтересами середовища, нації, держави, орієнтуватися на найвищі загальнонародні права, духовні та культурно-